

KISS ATTILA

A tragikus hős tudatának felbomlása
William Shakespeare két tragédiájában
(Egyezések a **Hamlet**-ben és a **Macbeth**-ben)

Shakespeare tragédiái közül hármát tudatdrámaként értelmezhetünk. A **Hamlet**, az **Othello** és a **Macbeth** a mentális létezésre, a tudatban lejátszódó folyamatokra koncentrálnak, a történések és cselekedetek rendszere e folyamatok megalapozására és kivetítésére szolgál.

Az **Othello**-ban a középpontba állított tudat megoszlik a két legfontosabb alak, Othello és Iago között, míg a **Hamlet** és a **Macbeth** a főhőst és az ő világából való kiszakadását vizsgálja. Hamlet és Macbeth számára a világ történései keverednek és eggyé válnak azzal, ami tudatukban történik.

Ebben a dolgozatban Hamlet és Macbeth mentális folyamatainak, tudat- és lélekállapotainak összehasonlításával, az őket érő hatások drámasztrukturáló szerepének összevetésével azt kísérlem meg bizonyítani, hogy a két dráma nem csupán tudatdrámai minőségében egyezik, hanem ugyanannak az alapgondolatnak hasonló módszerekkel való kidolgozása.¹ A két mű egy központi, absztrakt morális-filozófiai kérdés meghatározott szabályszerűségek alapján való vizsgálatának két változata. Mivel itt a modell,² a szerkezet rokonságának bizonyítására vállalkozom, nem célom a két tragédia komplex elemzése.

A shakespeare-i tragédia, illetve tragikus hős fogalmának definiálására már sokan tettek kísérletet. Nem csatlakozhatom ezekhez a próbálkozásokhoz, de alapozni szeretnék kiindulásképpen egy megfigyelésemre. Shakespeare számos tragédiája hasonlóságot mutat abban, hogy központi témája lényegében az a folyamat, ahogy a tragikus hős elveszti önazonosságát, eredeti szerepét, és egy más személyiséget, idegen szerepet kénytelen magára vállalni.³ Az identitászavar e tágabb modelljébe is különös hasonlóságot mutatva illeszkedik a **Hamlet** és a **Macbeth**. Ezekben a drámákban a főhős olyan szituációba kerül, ahol ő maga kénytelen küzdeni saját, eredeti személyiségének felszámolásáért, egy meghatározott cél elérésének érdekében.

I.

A legtöbbet használt szavak egyike mindkét műben a NATURE, amit a magyar fordítások különbözőképpen adnak vissza, mint ahogy az angolban is számos jelentéssel bír. Jelölheti a természetet magát, az ember jellemét, természetét, jelentheti az életet, a megbontatlan harmóniát. Ez a "nature" valamennyi előfordulásában kulcsszó a drámák megértéséhez. A Rendet, az eredeti, természetes állapotot jelenti a kívülvilágban ugyanúgy, mint az ember bensejében.

A **Hamlet**-ben és a **Macbeth**-ben a természet rendje és a dolgok természetes rendje különböző szinteken törik meg, és a diszharmónia kezdetének okozói maguk az emberek. Így érthetjük meg a "nature, natural" szavak mellett az "unnatural", a természetellenes mélyebb jelentését, amely szintén állandóan jelen van a drámákban:

"unnatural deeds do breed unnatural troubles"
(szörnyű tett szörnyű zavart kelt) (V.i.79.)⁴

- mondja az orvos a **Macbeth** ötödik felvonásában, szinte összefoglalva azt, ami a két tragédiában történik.

Röviden utalnunk kell arra, hogy milyen filozófiai keretbe illeszkedik ez a rendfogalom. W.C.Curry könyvében meggyőzően bizonyítja, hogy a *Hamlet* és a *Macbeth* esetében skolasztikus, keresztény nézetek határozták meg Shakespeare-t. Noha a kor gondolkodói ennek nem mindig voltak tudatában, a Reneszánsz világgépe mégis jelentős mértékben támaszkodott a középkori, skolasztikus hagyományra. Látni fogjuk, hogy Shakespeare a reneszánsz világgép felbomlásának kezdetén éppen egy alapvető skolasztikus problémához nyúl vissza.

A keresztény felfogás szerint Isten teremtő akaratával az időben alkotta a világot. Abban, ahogy Isten a teremtett világot elrendezi, két fő lépést különböztethetünk meg. Az első az isteni tervezés, a Gondviselés, melyet semmi létező dolog ki nem kerülhet. A második ennek a tervnek a kivitelezése, Isten Kormányzása, amely a dolgok természetében meglévő másodlagos közvetítő okokon, illetve alsóbb- és felsőbbrendű természetfeletti ágensek hierarchikus láncolatán keresztül valósul meg. Ebben a rendszerben helyet kapnak az angyalok ugyanúgy, mint a démonok, betöltve a Mindenható és az anyagi világ közti Őrt.

Isten az embert szabad akaráttal felruházva teremtette: képesnek arra, hogy maga alkossa saját sorsát, hogy különbséget tudjon tenni jó és rossz között. A gondolkodó ember eredendően birtokolja a vele született Törvényt (Natural Law), amely képessé teszi arra, hogy értelmének és lelkiismeretének engedelmeskedve meg tudja különböztetni a jót a gonosztól. Ezek az irányító vonások azonban különböző hatásokra megrendülhetnek, illetve kipusztulhatnak az emberből, ha engedi, hogy a benne lappangó rossz, a bűn teret kapjon. Ilyen hatásoknak vagyunk tanúi a két tragédiában.

II.

A darabok első felvonásainak vizsgálatakor a következő azonosságot találjuk: a figyelem középpontjába a főhős találkozása és párbeszéde kerül valamiféle természetfeletti jelenséggel; ennek hatása a későbbiekben meghatározza a hős minden cselekedetét. Ez a természetfeletti azonban már egy (az emberek által) megzavart világban jelenik meg: ezt a zavart használja ki és mélyíti el.

A Hamlet-ben a főhőssel való találkozás előtt pontos képet kapunk az országban uralkodó állapotokról. Dánia hadban áll - legalábbis ez a hír járja -, az emberek helyzete bizonytalan, a mindennapok rendje me bomlott. Ekkor jelenik meg az őrt állóknak a Szellem, amely úgy tetszik mintha Hamlet halott apjává lenne. A katonák a jelenésben az általános zavar jelét látják:

"This bodes some strange eruption to our state"
(ez honunkra nagy csapást jelent) (I.i.69.)

- mondja Horatio. A szellemet olyan előjelnak tekinti, melyet menny és föld együttesen küld az országnak:

"As harbingers preceding still the fates"
(Mintegy a balsors száguldó futárait) (I.i.122.)

Ebben az atmoszférában kerül elénk a trónörökös, az egymagában gyászoló Hamlet. Királyapja halála, anyja sietős házassága nagybátyjával, az ország állapota és saját egyedülléte okozzák benne azt a komplex fájdalmat és melankóliát, mely elszigeteli az udvar csillogásától. Céltalanul bolyong, lelkében, tudatában káosz uralkodik, melyet a Szellemmel való találkozása csak fokoz. Az öröktől kapott hírré így reagál:

"My father's spirit in arms! all is not well;
 I doubt some foul play."
 (Atyám árnyéka fegyverben! Gonosz,
 Rút cselt gyanítok.) (I.ii.255.)

All is not well - nincs rendjén az egész: pontos a helyzetkép, amit a főhős ad. Hamlet először képtelen elhinni, hogy a jelenség apja szelleme lehet: természetesen ármánykodást, gonosz praktikát sejt. Elhatározza, hogy szemtől szembe kerül a titokzatos szellemmel, még ha az vesztébe ragadja is. Olyan dologgal áll itt szemben, amely meghaladja az emberi értelem képességeit; a tehetetlen egyén tanácstalanul és megrettenve áll a felfoghatatlan előtt, és a hatása alá kerül:

"And we fools of nature
 So horridly to shake our disposition
 With thoughts beyond the reaches of our souls"
 /S mi, természet bohói, annyira
 Megrázkódunk sok rémes gondolattól,
 Mely túlhaladja értelmünk körét?/ (I.iv.56./

Hamlet faggatja a Szellemet, mely megnyílt sírjából kilépve vele akar beszélni, és a szörnyű tudás, amit tőle szerez, kettős hatást gyakorol tudatára. Feltárulnak előtte apja halálának körülményei, az udvar korrupszája, nagybátyja hitványsága. A Szellem bosszúért kiált, melyre Hamlet sietve felel: /ebben az állapotban természetesen nem kérdőjelez meg semmit/, ez a beszélgetés azonban nem korlátozható pusztán a bosszú-témára. Hamlet, akinek gondolatai eddig is a halál körül forogtak, most magával a halállal találkozik: elméjébe beköltözik a kénköves lángok között szenvedő halotti lélek képe, a földöntúli dolgok ismerete.

"Adieu, adieu! Hamlet, remember me."
 /Isten veled, Hamlet! Eszedbe jussak./ (I.v.91./

Ez a Szellem iróniája. Hamletnek ezentúl nem is juthat más eszébe, csak a nagy feladat, melyet magára vállalt, és az, hogy a halál megismertette magát vele: a földi dolgokra már csak így tekinthet. A természetfeletti, illetve természetén túli jelenséggel való kommunikáció során megsokszorozódik **Hamletben** a földi kiszolgáltatottság és a halandóság tudata; elméjében megnövekedik a káosz. Már nem céltalan, de kétséges, hogy - G.W.Knight szavaival élve - "megmérgezett tudata" mit képes kezdeni a hirtelen jött feladattal. Az első felvonás végén egyetemesen értelmezi a helyzetet /tapasztaljuk Hamlet filozofikus, általánosításra hajlamos természetét/, de már ekkor érzi, hogy alkalmatlan a küldetésre:

"The time is out of joint: O cursed spite,
That ever I was born to set it right!"
/Kizökkent az idő; -ó, kárhozat,
Hogy én születtem helyretolni azt./ /I.v.189./

Hasonló állapotokat találunk a **Macbeth** kezdetén, és hasonlóak azok a hatások, melyek az első felvonás végére a Hamletére emlékeztető helyzetebe hozzák Macbeth-et.

Rögtön a természetfeletti erőkkal találkozunk, a Vészbanyákkal /the Weird Sisters/, akiknek angol nevében az is benne van, hogy a sors, a végzet boszorkányai.

"Fair is foul, and foul is fair"
/Szép a rút, és rút a szép/ /I.i.11./

- mondják, és rögtön ezután a második jelenet elején a király kérdése következik:

"What bloody man is that?"
/Ki ez a véres?/ /I.ii.1./

Az atmoszféra bizonytalanságot, visszásságot, felfordulást és halált sugall. A vér nem tűnik el többé a színről. A katona elmondja, mennyi vért vett magára Macbeth, a király "dicső katonája", aki szinte tobzódva a halálban, gőzölgő sebeken keresztül tört a győzelemre. Elborzasztó képek, de ez még csak a munka, Macbeth munkája; ő maga azonban már zavartnak tűnik a szörnyűség ilyen fokától:

"So foul and fair a day I have not seen."

/Soha ilyen szép és ilyen rút napot!/ /I.iii.38./

Meglepő módon a boszorkányok szavait visszhangozza, mintha máris valamiféle befolyása lenne Macbeth tudatára ezeknek a démoni alakoknak. Ha visszatekintünk a Hamlet-re, ott is hasonló jelenettel találkozunk, mely előrevetíti a természetfelettil való találkozást:

"Ham.: My father,- methinks I see my father.

Hor.: Where, my lord?

Ham.: In my mind's eye, Horatio."

/-Atyám-ni, mintha látnám atyámat.

Hol, uram?

Lelkem szemében./ /I.ii.186./

Macbeth tehát találkozik a boszorkányokkal, és hallja a próféciát: király lesz, és már most Cawdor thánjaként üdvözlük. Zavarodottan próbálja megmagyarázni magának az elképesztő látványt és jövőndölést, de a "homályos szónokok" nem mondanak többet. Macbeth és Banquo értetlenül áll a mezőn, és az utóbbi, akinek a boszorkányok szintén jósoltak, ezt kérdezi:

"Or have we eaten on the insane root,

That takes the reason prisoner?"

/Vagy valami bolond gyökeret ettünk,

Mely rabul ejti az észet?/ /I.iii.85./

Hamlet elméjét félti Horatio is, mikor nem engedi a Szellem közelébe:

"And there assume some other horrible form,
Which might deprive your sovereignty of reason,
/S ott még iszonytatóbb alakra válva,
Eszétől fosztja meg fenségedet,
S örületbe ránt?/ /I.iv.74./

Az értelem, a REASON, az ember ítélőképességének eszköze csapdába kerül: a természetfeletti olyan folyamatot indít el a hős tudatában, melyet nem tud teljesen ellenőrizni; olyan szituációt teremt, ahol a "szabad akarat" befolyásolás alá kerül.

Macbeth megdöbbenve veszi tudomásul a hírnököktől, hogy a király valóban neki ajándékozta Cawdor címét: a jóslat részben teljesült. A félelem és a szörnyű tettől való idegenkedés még visszatartja; nem tervez, a sorsra bízva magát:

"If chance will have me king,
Why, chance may crown me,
Without my stir."
/Ha trónra szánt, emeljen rá a sors,
Én semmit se teszek./ /I.iii.143./

Mégis, lelkét már a gyilkosság képe riasztja. Miért gondol rá? Miért jut eszébe a királygyilkosság gondolata annak nyomán, hogy a boszorkányok koronát jósoltak neki? Kivárhathná a jóslat másik felének beteljesedését is - mint ahogy gondolja -, a negyedik jelenet végén azonban már így beszél magában:

"The Prince of Cumberland!-that is a step,
On which I must fall down, or else o'er-leap,
For in my way it lies-"
/A cumberlandi herceg!-Akadály:
Át kell ugranom, mert utamban áll,
S elbuktat./ /I.iv.50./

A jövődőlésből egyszerre feladat lesz, melyet Macbeth alkot magának. Ha a lelkiismeret szavát is sikerül egy időre kiölnie magából, visszafordíthatatlan folyamat indul el. Ehhez Lady Macbeth hatására van szükség: az asszony feltétel nélkül adja át magát a gonosznak. Maga is természetfelettivé akar válni, és tudja, hogy ehhez ki kell magából irtania minden emberi érzést; a démonokat hívja segítségül hozzá:

"Come, you spirits

That tend on mortal thoughts, unsex me here;

...That no compunctious visitings of nature

Shake my fell purpose..."

/Szellemek, ti gyilkos eszmék szítói,

Irsátok ki bennem a nőt,

Hogy rám ne törjön a természetes kétség./ /I.v.47./

Visitings of nature - a természetes kétség, pontosabban a "természet látogatása": az alapvető emberi természet tiltó szava; ezt akarja megőrizni Hamlet, mikor anyjával való beszélgetése előtt fegyelmezi önmagát:

"Let me be cruel, not unnatural."

/Legyek kegyetlen, ne vértagadó./ /III.ii.420./

Lady Macbeth sikerrel irányítja férjét, aki először visszaretten felesége tervétől, amelyben saját be nem vallott gondolatai öltenek testet. Az ölés nagy mestere még nem akar gyilkolni.

"I dare do all that may become a man;

Who dares more is none."

/Merek annyit, amennyit férfi merhet;

Aki többet mer, nem ember./ /I.vii.47./

Pontosan erről van szó. Sikerül-e embernek, emberi lénynek

megmaradni. Ez előtt a kérdés előtt áll Hamlet is. Az emberi minőség kerül végül veszélybe.⁵

Lady Macbeth azonban egy más ember- és férfifogalmat állít férje elé, aki elfogadja azt, és az első felvonás zárásakor eggyé válik a feladattal: "I am settled - Elhatároztam magam". Ezzel kimondta saját halálos ítéletét. "Aki többet mer, nem ember", és aki nem ember, annak el kell buknia az emberek között.

III.

A Vészbanyák megtervezik, hogy találkoznak Macbeth-tel; dolguk van vele, ugyanúgy, ahogy a Szellem Hamletre vár, neki beszél. Terv szerint működik tehát a természetfeletti mindkét műben, és vizsgálatakor ismét W.C.Curry könyvére hivatkozom. A dolgozat elején ismertetett keresztény felfogás szerint a démonok, melyek az "égből lecsúszott angyalok", hasonló tulajdonságokkal és feladatokkal bírnak, mint felsőbb társaik: kivitelezik Isten akaratát, részt vesznek az ember sorsának irányításában. Közvetlenül nem lehet hatalmuk az emberen, aki képes megkülönböztetni őket a jótól, szélsőséges esetekben azonban szenvedélyein keresztül birtokba vehetik az egyént.⁶ A reason, az irányító emberi értelem ekkor tévútra siklik. Erre utalnak Lady Macbeth szavai is, mikor a természetfelettit hívja segítségül céljához:

"Come,...you murdering ministers,
Wherever in your sightless substances
You wait on nature's mischief!"
/Szörny-nép...bárhon leskel is
Testtelen gyilkod a rontásra!/ /I.v.57./⁷

Ez rejlik Hamlet szavai mögött, mikor a Szellem természetéről töpreng:

"Yea, and perhaps
 Out of my weakness and my melancholy,-
 As he is very potent with such spirits,-
 Abuses to damn me..."

/S tán gyöngeségem, mélakórom által
 -Mert ily kedélyre nagy hatalma van -
 A kárhozatba dönt./ /II.iii.640./

Hamlet itt tökéletes diagnózist adja annak, ami történik vele.

A neoplatonikus koncepció szerint a jó hiánya maga a rossz: a két dráma pedig ebben az értelemben is olyan környezetet teremt, ahol a legvalószínűbb ezeknek a démonoknak a megjelenése és sikeres működése.

Az egyik legnagyobb kérdés mindkét hős számára ezeknek a jelenségeknek a mibenléte és megbízhatósága. Hamletnek és Macbeth-nek egyaránt bizonyosságra van szüksége, téves lenne azonban azt kijelentenünk, hogy bármiféle bizonyosság igazolhatja a természetfeletti jóindulatát.

Hamlet, mikor Az egérfogó-jelenetben meggyőződik arról, hogy a Szellem igazat mondott, még sem annak jóindulatát nem bizonyította, sem azt, hogy valóban atyja szelleme. Csupán azt tudja, hogy a felvállalt feladat jogos, noha jelentheti saját végzetét, melyet végül is a Szellem mér rá.

Jogos a bosszú, végrehajtani azonban csak azért szükséges, mert vállalta. Hiszen egy ilyen politikai helyzetben nem célszerű és helyes megoldás a vérbosszú. Szükségtelen kiderítenünk, hogy a szellem valóban szellem-e, Hamlet apjának alakját felvő démon, vagy magának a Sátánnak a követe. Bármelyik mondhat igazat!⁸ A lényeges a feladat, amit kap tőle, a hatás, amit gyakorol rá. Mivel apja alakjában kerül elé, Hamlet szenvedélyein keresztül biztos sikerre számíthat.

Ugyanígy állunk a **Macbeth**-tel is, noha itt szinte bizonyos, hogy boszorkányalakot öltött démonokkal találkozunk. Kivételes képességgel rendelkeznek: úgy tűnik, ismereik a jövőt, ez pedig csak "valódi" démonoknak adatik

meg. Látjuk, hogy az ilyen jelenségekkel való találkozáskor rögtön a jövőt tudakolja az ember:

"If thou art privy to the Country's fate,
Which, happily, foreknowing may avoid,
O speak!"

/Ha tán belátsz honod sorsába, mely
előre tudva elkerülhető:
Ó, hát beszélj!/ /I.i.135./

- kérdi Horatio a Szellemet, és így tesz Banquo is:

"If you can see into the seeds of time,
And say which grain will grow, and which will not,
Speak then to me."

/Ha csakugyan beláttok az idő vetésébe,
Hogy mely mag nő, s melyik vész,
Szóljatok hozzám.../ /I.iii.60./

Macbeth-nek is bizonyítékra van szüksége, és megkapja, sokkal hamarabb, mint Hamlet: a Vészbanyák igazat mondtak, Cawdor thánja lett. Macbeth sem tudhatja azonban, végül is mit akarnak ezek a teremtmények. Hatásukra azonban ő is kitűz maga elé egy célt; feladatot kap.

IV.

Összegezzük most azokat a közös jellemző vonásokat, melyekkel Hamlet és Macbeth rendelkezik a második felvonás kezdetén: milyen közös modellre épül a két tragédia, mi az a morális kérdés, melyet Shakespeare mindkét műben a középpontba állít?

Egy kizökkent, romlott világban a tragikus hős valamilyen információt, tudást és feladatot kap egy természetfeletti jelenségtől, amely számára egy meghatározott pontot jelöl meg a jövőben:⁹ ettől kezdve minden lehető eszközzel arra törekszik, hogy ezt a pontot elérje, és megvalósítsa célját.

A két hős az idővel és önmagával küzd. Hamlet állandóan tehetetlensége és késlekedése miatt vádolja magát, képtelen eleget tenni küldetésének, mert az nem illeszkedik önnön természetéhez; Macbeth megöli Duncant, és király lesz, de nem nyugodhat meg, újabb és újabb gyilkosságra készül:¹⁰ már csak ez hozhat számára időleges, látszólagos békét. Kényszerű célja felé mozog: felszámolni magában az embert:¹¹

"Time, thou anticipat'st my dread exploits."

/Idő, elébe vágsz vad terveimnek./ /IV.i.144./

Önmagával küzd Hamlet és Macbeth, és ez adja sorsuk tragikumát. A cél, amit magukévá tettek, idegen eredeti természetüktől. Hamletnek, a töprengő és kételkedő moralistának, a "felfegyverzett filozófusnak", ahogy Bódy Gábor találóan jellemezte,¹² ölnie kell: ehhez előbb saját lelkét kell megölnie. Macbeth-ről, a diadalt diadalra halmozó hadvezérről, aki ráadásul tele van az "emberi jószág tejével",¹³ szintén nehezen tudjuk elképzelni, hogy saját királyát gyilkolja meg. Vágy és tett, cselekvés és az ember önnön természete között feszül az a tragikus ellentét, amely végigvonul a drámákon. Az egyén és tette összebékíthetetlen, még akkor is, ha Macbeth végül saját tettének szüleményévé válik, hogy aztán a végletekig elmenjen eredeti természetének felszámolásában. A természet megbontott rendjében felbomlik az egyén személyisége, illetve ő maga küzd annak elfojtásával, és erre a legfőbb motiváló erő, a kezdő lökés a természetfeletti jelenség.

A hős tudata kezdettől fogva alternatívák között vibrál: cselekvés és habozás, valóság és látszat, bizonytalanság és bizonyosság, jelen és jövő, feladat és az ember természete azok a végletek, melyek növelik a kezdeti káoszt, és a tudatban is felbomláshoz vezetnek. Nemcsak identitászavarnak, hanem tudatbomlásnak vagyunk tanúi. A dezintegráló folyamat nyelvi és képi ábrázolásának jó példái a boszorkányok és Macbeth mondata az első felvonás első ill. harmadik jelenetében /7. oldal/. A Hamlet-ben és a Macbeth-ben állandóan kettősségekkel, alternatívákkal,

távoli szélsőségekkel, illetve and-es szerkezetekkel találkozunk.

Ha tehát a tragédia történetének lényegét Leeds Barroll nyomán úgy fogjuk fel, mint a hős különböző hatásokra adott reakcióinak sorozatát, azt látjuk, hogy ezek a hatások a két műben lényegi azonosságot mutatnak.

G.W.Knight felhívja a figyelmünket arra, hogy a **Hamlet**. "előzetese" a **Macbeth**-nek. A természetfeletti a darab elején objektív módon manifesztálódik; később szubjektíven, csak a hős látja /ezért a skolasztikus filozófia alapján ezt felfoghatjuk úgy, hogy a természetfeletti végképp hatalmába kerítette a főhős gondolatait/, végül eltűnik a színről, mintha elvégezte volna munkáját. Nem elég azonban ennyit észrevennünk. A **Macbeth** sokkal több hasonlóságot mutat a **Hamlet**-tel: ugyanannak a modellnek felnagyított, nagyobb végletekbe hatoló levezetése. A két tragédiát tovább vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy kulcsmotívumaik is azonosságot árulnak el.

...A két mű mélyén végül ugyanazt a kérdést találjuk: hogyan viselkedik az ember, ha idegen erők befolyásolják; mennyire sikerül és mennyire lehet megőriznie önmagát, emberi méltóságát egy ilyen szituációban. A tragikus hős a természetfeletti vel való találkozás során választhat két embertípus között: a szabad akarat és választás, a free will, free choice azonban kérdéssé válik ilyen körülmények között. A valóság és látszat ellentétei, az identitászavar mögött ugyanakkor a Reneszánsz episztemológiai és világnézeti válsága áll: azé a Reneszánszé, amely egyik legfőbb céljául tűzte ki az individuum önmegvalósítását. Shakespeare két tragédiájában ez a folyamat az ellenkező végletbe csap át.

Ezzel az összehasonlítással igyekeztem világossá tenni a két tudatdráma, a **Hamlet** és a **Macbeth** lényegét és lényegi egyezéseit. Úgy gondolom, a módszer jelentős segítséget nyújthat a tragédiák jobb megértéséhez. Így láthatjuk és értelmezhetjük bennük igazán tisztán azokat a problémákat, melyek Shakespeare alkotásait minden korban időszzerűvé teszik.

JEGYZETEK

1. Az itt közölt dolgozat egy hosszabb tanulmány lerövidített változata. A két tragédiára kidolgozott koncepcióm ismertetése mellett ezúttal csak a darabok első felvonásait vizsgálom részletesen.
2. Modellen dolgozatomban pusztán egy olyan általánosan érvényes gondolati keretet, értékstruktúrát értek, melynek különböző művekben megjelenő transzformációi szerkezeti hasonlóságot is mutatnak. A tudatdráma fogalmát JOHN BAYLEY könyvéből vettem át.
3. A következő műveket vizsgáltam ebből a szempontból: II. Richárd, Lear király, Othello, Macbeth, Hamlet, és egy bizonyos értelmezés szerint az Athéni Timon.
4. A magyar fordításokat ARANY JÁNOS /Hamlet/ és SZABÓ LŐRINC /Macbeth/ munkáiból adtam meg. A sorjelölések az angol szövegre vonatkoznak.
5. A feladat átformálja Hamletet, és éppen amiatt, hogy tudja: alkalmatlan a küldetésre, nem képes helyes cselekedetekre. Negatív irányba fejlődik, és rombolni kezd.
6. A természetfeletti jelenség mindkét drámában rendelkezik a működéséhez szükséges alappal: ez Hamlet szenvedélyes gyanúja /O, my prophetic soul!/, a Macbeth-ben pedig a főhős eredendő ambíciója.
7. A magyar fordítás a "nature's mischief"-et nem adja vissza. A természet /tehát valószínűleg az emberi természet/ hibájáról, félrelépéséről, bajkeveréséről van szó.

8. Banquo is utal erre:

"And oftentimes to win us to our harm,
The instruments of darkness tell us truths"
/Romlásba vinni gyakran igazat mondanak
Az éjjél küldöttei./ /M.I.ii.124./

9. A jövőt illetően ez a természetfeletti legfontosabb szerepe. A Szellem parancsával a jövőt határozza meg a Hamlet-ben is: a bosszúnak meg kell történnie és meg fog történni.

10. "We have scotch'd the snake, not kill'd it;"
/Átszúrtuk, de nem öltük meg a kígyót;/
/M.III.ii.13. /

Macbeth sohasem érezheti úgy, hogy megállhat már a gyilkolásban, sohasem érhet a "tett" végére.

11. Ez azonban sohasem sikerülhet neki: a keresztény felfogás szerint az emberből nem lehet véglegesen kipusztítani az eredendő jószágot. Még Lady Macbeth sem érheti el ezt önmaga felett: nem öli meg a királyt, mert az halott apjára emlékezteti.

12. Filmvilág 1986/2.

13. Lady Macbeth I.v.18.

BIBLIOGRÁFIA

- BAYLEY, JOHN: Shakespeare and Tragedy, 1981.Ch.7.
- CURRY, W.C.: Shakespeare's Philosophical Patterns, 1968.
- SPENCER, TH.: Shakespeare and the Nature of Man, 1974.Ch.VI.
- KNIGHT, G.W.: The Wheel of Fire, 1977.Ch.II.
- SZOBOTKA TIBOR: Az idő jelentősége Sh. műveiben Magyar Sh. tükrök p.556.
- MUIR, K.: Shakespeare: the Great Tragedies, 1970.
- MENDL, R.W.S.: Revelation in Shakespeare, 1964.
- BARROLL, L.: Structure in Sh.-an Tragedy /III. Sh.Studies, 7. 1974.
- A Shakespeare Encyclopedia /ed.O.J.Cambell/, 1966.
- JAN KOTT: Kortársunk Shakespeare Bp. 1970.
- BERZEVICZY ALBERT: A természetfeletti elem Sh. műveiben, 1910.
- KNIGHT, G.W.: Shakespeare and Religion, 1967. Ch.XII.
- BROWN, J.R.: Focus on Macbeth, 1982. I.,IX.
- HELLER ÁGNES: A reneszánsz ember
- JONES, E.: Hamlet and Oedipus, 1949.
- P.MÜLLER PÉTER: Egy mai kelet-európai drámamodell Valóság 1986/9.
- BRADLEY, A.C.: Shakespearean Tragedy, 1949.
- ELTON, W.R.: Shakespeare and the Thought of His Age in. A New Companion to Sh. Studies /ed. K.Muir/